

Svetovna primerjalna književnost in njen slovanski prispevek

Teórie medžiliterárnosti 20. storočia I–II. Uredil Pavol Koprda idr.
Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2009–2010. 540 in 608 str.

Anna Zelenková

Slovanský ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Valentinská 1, CZ–110 00 Praha 1
zelenkova.anna@centrum.cz

Teórie medžiliterárnosti 20. storočia I–II je obsežna primerjalna publikacija, ki obsega svoja lastna teoretična poglavja in antologijski del ter je plod večletnih raziskav, zbiranja in prevajanja besedil ne samo evropskega, ampak tudi ameriškega in azijskega izvora. Zamisel za objavo je izhajala iz splošne nedostopnosti znanstvenih besedil, pa tudi iz praktične potrebe po izdelavi korpusa metodoloških objav, nujnih med drugim za doktorski študij teorije in zgodovine medliterarnosti na Filozofski fakulteti Univerze Konstantina Filozofa v Nitri. Posebnost hrestomatije je v tem, da predstavlja v češko-slovaškem okviru prvi poskus soočanja domače literarne vede z raziskavami in metodami svetovne primerjalne književnosti, saj publikacije tega tipa do zdaj nismo imeli. Ugotovimo lahko tudi, da gre za pravzaprav prvo antologijo besedil, posvečenih problematiki medliterarnih konceptov, katerih namen je obnavljati kategorialni aparat medliterarnosti. V slovanskem okolju so do zdaj izšle samo antologije klasične primerjalne književnosti in literarne teorije, npr. poljski izbor H. Markiewicza *Współczesna teoria badań literackich za granicą* (zvezek 1–3, 1970–1973) in najnovejši *Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej* (ed. H. Janaszek-Ivaničková, 1997). Enako tudi ruske hrestomatije, ki so nastale že pred več kot dvajsetimi leti, ne odražajo najnovejše teorije medliterarnosti. Še več, podobni izbori, ki so izhajali v preteklosti, so se ideološko omejevali na primerjalno književnost socialističnih držav, t npr. zbornik *Vergleichende Literaturforschung in den sozialistischen Ländern 1963–1979*, ur. G. R. Kaiser, Stuttgart 1980, ali publikacija *Dejiny literárnej komparatistiky socialistických krajín*, ur. K. Rosenbaum, Bratislava 1986. V primeru publikacije *Teórie medžiliterárnosti 20. storočia I–II* ne gre za klasičen učbeniški priročnik s korpusom teoretičnih besedil, ampak za skrbno sestavljen izbor študij, ki izhajajo iz kategorije svetovne literature kot izhodiščnega pojma literature in vede o literaturi. Medliterarnost se tu razume kot metodologija zgodovine literature, kot oblika zgodovinskega obstoja same književnosti, ki spoštuje njeno raznolikost. Iz teh razlik pa ne izhajajo zaključki o vredno-

stni in estetski premoči katerega od obravnavanih besedil. Medliterarnost pojasnjuje individualno vrednost pojavov iz njihovih razvojnih zakonitosti in postaja metodološko vodilo, ki jo semiotično interpretira kot komunikacijski proces brezkončnega označevanja ene vrste enot in kodov z drugimi. Medliterarnost kot novo področje literarne vede ustvarja poseben predmet raziskovanja. To je del literarnoteoretičnega mišljenja, ki posplošuje zgodovinski prostor in njegov vertikalni premik od klasične kategorije narodne literature k svetovni literaturi kot končni kategoriji.

Najnovejša hrestomatija je prinesla skupno 63 besedil najvidnejših svetovnih komparativistov (med njimi tudi slovanskih), kompozicijsko razčlenjenih v 25 tematskih poglavij po posameznih disciplinah, smereh in razvojnih stopnjah (npr. predtieghemovska francoska hegemonija, formalizem, van Tieghem in začetki medliterarnosti, zgodovinska poetika, ameriška šola in »novi historizem«, teorija svetovne literature, medliterarnost kot metodologija, zgodovina slovanske medliterarnosti, genologija, medkulturne študije, kolonialne in postkolonialne raziskave, latinskoameriška medliterarnost, primerjalna književnost in razvojne zakonitosti umetnosti, imagologija, evropocentrizem, drugačnost in potopisi, tematologija, prevod in literarna kritika itd.). Posamezna besedila predstavljajo primerjalno književnost kot eno prvih humanističnih področij, ki je izdelalo univerzalno metodologijo ne le za raziskovanje literature, ampak tudi sorodnih disciplin, kot so zgodovinopisje, kulturna antropologija, sociologija, politologija ipd. Besedila obenem povezuje prepričanje, da sveta ni mogoče zreducirati na enotnost, medtem ko je raznolikost njegova osnovna vrednost: smisel književnosti je v tem, da v vseh svojih pojavitvah zgodovinsko zagovarja, da je drugačno pač drugačno. Pomembno pa je, da estetsko dojemanje in interpretacija delata »drugačnost« za bolj zgodovinski in naravnejši vzvod medkulturne komunikacije. Kot izhaja iz tematskega in kompozicijskega orisa antologije, več kot dve tretjini njene vsebine zajema časovno obdobje zadnjih štiridesetih do petdesetih let, ki se je simbolično začelo z izdajo prve teoretične monografije slovaškega raziskovalca D. Ďurišina *Problémy literárnej komparatistiky* (1967). Izbrana besedila zato izkazujejo razvoj primerjalne književnosti na začetku tega obdobja od prenove vplivologije k recepcijski estetiki, k primerjalni tipologiji izraznih sredstev umetniškega izražanja. V 90. letih se je povečala uporaba hermenevtike in teorije medbesedilnosti, ne da bi se primerjalna literarna veda morala odreči svojim morfološkim (strukturnim) izhodiščem. Kot izhaja iz besedila, se po prelomu stoletja predmet primerjalne književnosti razširja še na interdisciplinarne, transkulturne študije, usmerjene h kulturni antropologiji in kulturološki kritiki, pri čemer se še vedno ohranja dvojnost medbesedilne in kulturno-analitične smeri medliterarnosti.

Avtorski kolektiv (R. Gáfrik, N. Rusnaková, A. Valcerová, M. Zelenka idr.) pod vodstvom italijanista P. Koprde, ki v slovaškem okolju najvidneje razvija medliterarno zapuščino D. Ďurišina in ima velike zasluge za to dodelno publikacijo, je pripravil reprezentativni vzorec svetovnega komparativističnega mišljenja 20. stoletja od njegovih začetkov (F. Baldensperger, B. Croce, P. van Tieghem idr.) do najnovejših predstavnikov, kot so P. V. Zima, D. Perkins, M. J. Valdés idr. Poleg »klasikov«, kot so R. Wellek, H. H. Remak, C. Guillén, Z. Konstantinovič, najdemo tu tudi »inovatorje«, kot so S. Bassnettová, E. Miner, H. K. Bhabha, T. F. Carvalhalová, H. Dyserinck, W. Soyinka idr. Ponovno so mdr. objavljena tudi tri uradna »poročila« o konceptu primerjalne književnosti in o njeni usmerjenosti, ki so nastala na pobudo ICLA/AILC (Levin 1965, Green 1975, Bernheimer 1993). Ne manjka niti prevod danes že klasične študije R. Welleka *The Crisis of Comparative Literature* (1959), ki jo je predstavil na 2. svetovnem kongresu primerjalne književnosti v Chapel Hillu, ki je odprla svetovno razpravo o novih ciljih, metodah in predmetu primerjalne literarne vede. Seveda bi lahko naštevali imena, predvsem slovanske komparativiste, kot npr. M. Ďurčinova, A. Ocvírka, B. Ničeva, J. Dolanskega, J. Hvišča, J. Hrabáka idr., ki se v izbor niso uvrstili zaradi omejene dolžine publikacije. Pogoj za izbor besedil je bil poleg besedilne ali jezikovne nedostopnosti v češko-slovaškem kontekstu predvsem mera izvirnosti z vidika medliterarnosti, tj. metodološka inovativnost medliterarnih raziskav, in reprezentativna zastopanost vseh raziskovalnih področij.

Uredniški kolektiv je imel v izhodišču dve možnosti: ali naj poda zgodovinski pregled posameznih konceptov ali pa naj antologijo kompozicijsko razvrsti tako, da bi predstavljala notranjo členitev medliterarnosti glede na delne predmete raziskave. Končni rezultat je bil »pragmatičen« kompromis – predstaviti in opisati stopnje in zakonitosti razvoja medliterarnih teorij, pa tudi tematsko približati delna področja medliterarnih raziskav, ki bi jih v knjigi zastopali predstavniki najrazličnejših znanstvenih usmeritev, različnih metod, šol in zemljepisnih območij, tudi neevropskih in neameriških raziskovalcev. Besedila večinoma prihajajo izpod peresa komparativistov, ki so izstopali na mednarodnih slavističnih kongresih (od leta 1929) in sodelovali pri dejavnostih ICLA/AILC, ki je nastal v letih 1954–1955. V publikaciji se je pojavilo prepletanje diahronnega in sinhronnega pristopa, zaradi česar se nekateri raziskovalci v različnih tematskih sklopih pojavljajo večkrat (seveda z različni besedili). Ravno zato se vsak tematski sklop začne z analitično študijo (avtor je največkrat P. Koprda), ki opisuje konkretno metodo medliterarnosti, posamezne probleme, tendence in vsebuje tudi izbrano bibliografijo. Pomembno vlogo ima uvodna razprava »Svet je rozmanitejši, ako ho vidí literárna veda« (str. 9–44), v ka-

teri Koprda definira cilje in metode medliterarnih raziskav, ki morajo upoštevati različnost in zgodovinskost sveta literature. Po njegovem mnenju so bili vsi prejšnji koncepti metodološko pomanjkljivi v prenosu »drugачnega« na »enako«, kar je omejevalo literarne procese na stično izmenjavo vrednosti. Koprda, tako kot pred njim D. Đurišin, vidi izhod iz kriznega stanja v izdelavi teoretičnega aparata, ki bi posplošil interdisciplinarno stičišče »literarnega« z »neliterarnim« in ki bi razmejil pojme, kot so podlaga (forma), proces, razvoj, svetovna literatura ipd. Slika medliterarnosti tako postaja slika (model) vzajemnih hierarhiziranih odnosov, ki zajemajo prepletanje integracijskih in diferencijskih tendenc vseh medliterarnih kategorij od besedilnih do nadbesedilnih, kot npr. medliterarna družba in medliterarni centrizmi.

Poudariti je treba, da *Teórie medžiliterárnosti 20. storočia I–II* predstavlja v češkem in slovaškem kontekstu unikatno delo, ki je vrsto pogosto citiranih avtorjev prvič prevedlo šele zdaj. Npr. v slovanskem okolju je francoski komparativist van Tieghem s svojim konceptom splošne literature vplival na številne raziskovalce in njihove učence (F. Wollman, K. Krejčí, A. Hergešić, M. Bakoš idr.). Ti so njegovo delo razen posameznih izjem (A. Ocvirk) poznali samo posredno ali delno iz težko dostopnih izvirnikov. Antologija obenem analizira prispevek slovanske primerjalne književnosti (v obdobju od Veselovskega, V. M. Žirmunskoga do Z. Konstantinovića in D. Đurišina), ki je bila usmerjena od genetsko-kontaktnih pristopov k tipologiji in je povezovala filozofske pobude (hermenevtika, fenomenologija, strukturalizem) z genologijo in zgodovinsko poetiko. Srbski komparativist Z. Konstantinović (ki deluje v Avstriji), iz čigar monografije *Vergleichende Literaturwissenschaft: Bestandsaufnahme und Ausblicke* (1988) antologija predstavi delo *Podiel slovenskejške školy*, povzdiguje Đurišina zaradi izdelave ontoloških vidikov medliterarnega procesa in njegove raziskave vidi kot enega od štirih glavnih stebrov svetovne teorije medliterarnosti 20. stoletja (poleg francoske, ameriške in ruske šole). Đurišin je namreč ob koncu 20. stoletja razvil češko-slovaško teorijo medliterarnosti, v kateri je izhajal, opiraje se na F. Wollmana, iz strukturalnih izhodišč k semiotiki kot univerzalni metodologiji kulture in k teoriji recepcije in medbesedilnosti. Njegova členitev medliterarnih procesov na medliterarno družbo (celote, osnovane na jezikovno-etničnih merilih) in medliterarne centrizme (celote, osnovane na geografsko-administrativnih merilih) je pomenila oblikovanje nove veje literarne vede, ki se je oblikovala v okviru interdisciplinarnih mej literarne teorije, jezikoslovja, kulturologije, etnologije, estetike, predvsem pa ekonomije in politične geografije, usmerjena pa je tudi na teorijo in zgodovino svetovne literature. Obenem je bila izraz Đurišinovega metodološkega prepričanja o gotovem razpadu tradicional-

ne primerjalne književnosti, ki se ukvarja s kontaktologijo in tipološkimi odnosi. Po Ďurišinovem dojemanju medliterarne raziskave niso usmerjene v prepoznavanje estetskih in individualnih vrednosti konkretnega besedila, temveč, kot opozarja P. Koprda, estetsko velja v taki meri, v kakršni je mogoče pripisati lepoto (estetsko funkcijo, normo in vrednost) strukturi (razvojni vrsti). Medliterarnost torej nastaja v procesu interpretacije, ki obstaja v podobi zgodovinske razvojne strukture, ki jo je mogoče predvideti v vsakem pojavu literarnega procesa. Rečemo lahko tudi, da določeno zanimivost predstavlja ponovna objava dela enega od začetnikov estetskega strukturalizma J. Mukařovskega z naslovom *K dnešnému stavu a výkladům srovnávací vědy literární* (1967), ki je svoj koncept razvojne imanence gradil izključno na interpretaciji bohemik in je prehajanje iz ene narodne literature v drugo imel za nezaželeno. Mukařovský je še v 30. letih 20. stoletja paradokсно trdil, da je primerjalno metodo mogoče uveljaviti zgolj v jezikoslovju, primerjalno književnost pa je v bistvu povezoval s pozitivistično folkloristiko. Pri tem gre za edino besedilo s področja teorije primerjalne književnosti tega svetovno znanega strukturalista, ki je na koncu 60. let priznal primerjalno literarno vedo za samostojno disciplino z lastnim predmetom in metodami ter tako legitimiral ta tip raziskave leposlovnih besedil šele v času, ko se sam iz političnih razlogov ni več prišteval k strukturalistom.

Pomen publikacije je predvsem v tem, da je z interdisciplinarnega vidika kritično analizirala in predstavila trenutno stanje primerjalne literarne vede, posamezna teoretična dela, smeri in šole. Zlasti besedila s preloma 20. in 21. stoletja potrjujejo dejanski umik formalistično-strukturalnih teorij in začetek medbesedilnih in kulturoloških raziskav. Ta metodološki premik pa je povezan z bojznijo, da bi primerjalne študije ohranile filološki stik s konkretnim besedilom. Obsežna antologija, v kateri uvodna teoretična poglavja izstopajo kot posvečeni vodič po labirintu sodobne svetovne primerjalne književnosti, bo brez dvoma postala navdihujoč vir za empirično literarnozgodovinsko prakso, ki vse pogosteje presega omejeno razsežnost narodne literature. Publikacija ima obenem značaj nekakšne »rešitve«, pregleda: umestiti češko-slovaško tradicijo medliterarnosti v središče svetovnega dogajanja. Ta tradicija je črpala iz čeških slavističnih korenin, iz ruske formalne šole, nemško-poljske fenomenologije in deloma iz dunajskega neopozitivizma in se profilirala v medvojnem obdobju kot strukturalistična, pri čemer so obstajale metodološke razlike med literarnozgodovinsko aplikacijo strukturalizma pri J. Mukařovskem, R. Welleku, F. Wollmanu, F. Vodičku idr. Češko-slovaška šola primerjalne književnosti, kot jo označuje npr. S. Wollman, je od začetka 20. stoletja v več generacijah razvijala filološko in kulturnozgodovinsko smer. Celostno

gledano se kaže, da so teorije medliterarnosti večinoma nastajale v slovanskem okolju in na gradivu slovanskih literatur, vendar je bil njihov razvoj z vidika omejevanja predmetov in gledanja novih metod vzporeden z zahodno primerjalno književnostjo. V tej hrestomatiji se izvirno povezujejo ugotovitve raziskav in praktični pedagoški cilji. Podoba enciklopedijske publikacije, ki obsega osnovna študijska besedila in obsežne spremne komentarje, iz nje ustvarja široko metodološko osnovo, ki lahko podpre komparativistične raziskave na večini univerz za humanistiko in družbene vede v slovanski srednji Evropi.

Iz češčine prevedel Andrej Perdih